

Кравець А.В.

Інтерпретація сучасного політичного процесу в межах політичної науки

У статті розглядаються сучасні теоретичні підходи до аналізу поняття «політичний процес» у межах зарубіжної та вітчизняної політичної науки. Аналізується застосування категорії «політичний процес» у двох аспектах – «макро-» й «мікро-значенні». Показано, що напрям розвитку концептуальних поглядів на політичний процес пов'язаний із розробкою двох основних парадигмальних поглядів: мікро- та макрорівнів. Розглянута політична діяльність як складник політичного процесу, що характеризується спрямованістю дій політичних акторів щодо зміни або розвитку політичної системи. Обґрунтовано, що політичний процес має дворівневу структуру: перший рівень являє собою офіційні акти й дії, які нормативно визначають розташування політичних сил і характер їхню діяльності; другий рівень – це неофіційні взаємодії політичних акторів щодо доступу до ресурсів і важелів влади.

Ключові слова: політичний процес, політична діяльність, політична влада, політичні актори, культурний код, політична поведінка, політична взаємодія, політична система.

В статье рассматриваются современные теоретические подходы к анализу понятия «политический процесс» в рамках зарубежной и отечественной политической науки. Анализируется применение категории «политический процесс» в двух аспектах – «макро-» и «микроразнозначении». Показано, что направление развития концептуальных взглядов на политический процесс связано с разработкой двух основных парадигмальных взглядов: микро- и макроуровней. Рассмотрена политическая деятельность как составляющая политического процесса, который характеризуется направленностью действий политических акторов относительно изменения или развития политической системы.

политической системы. Обосновано, что политический процесс имеет двухуровневую структуру: первый уровень представляет собой официальные акты и действия, которые нормативно определяют расположение политических сил и характер их деятельности; второй уровень – это неофициальные взаимодействия политических акторов по поводу доступа к ресурсам и рычагам власти.

Ключевые слова: политический процесс, политическая деятельность, политическая власть, политические акторы, культурный код, политическое поведение, политическое взаимодействие, политическая система.

The modern theoretical going is examined the analysis of concept "Political process" by the foreign and home political science. The category "political process" is analysed in two aspects – "macro" and "microvalue". It is shown that direction of development of conceptual looks to the political process is related by two basic looks: micro- and macrolevels. Political activity as constituent of political process that is characterized by the orientation of actions of political actors in relation to a change or development of the political system is considered. It is reasonable, that a political process has a two-tier structure: the first level is official acts and actions, that determine the location of political forces and character of their activity, and second level normatively, are unofficial co-operations of political actors concerning access to the resources and levers of power.

Key words: political process, political activity, political power, political actors, cultural code, political behavior, political co-operation, political system.

УДК 321.02

Кравець А.В.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри соціальних теорій
Навчально-наукового інституту
інформаційних та соціальних технологій
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова

У західній політичній думці існує декілька інтерпретацій політичного процесу. Спочатку більшість із них розглядали політичний процес у контексті протиставлення політичних взаємодій у західних і незахідних країнах, ігноруючи подекуди сам факт неоднорідності культури західного світу, яка складається із субкультур, що відображають цивілізаційну та історичну специфіку певних західних країн. Ця обставина стала основою для появи й існування безлічі форм політичної демократії. Зокрема, протиставлення західних і незахідних країн залежно від культурного коду простежується в роботах американського дослідника Люсіана Пая в статті «Незахідний політичний процес». Такий підхід, безумовно, має право на життя, однак не варто перебільшувати роль культурного коду в політичному процесі. Такий штучний поділ на західні/незахідні країни має слизькі місця, адже в західному світі існують країни, які складаються з

багатьох етнічних, релігійних і культурних спільнот, а поширення глобалізаційних процесів узагалі призводить до появи єдиної глобальної культури.

Категорія «політичний процес» у сучасній політологічній літературі застосовується у двох аспектах, які умовно можна визначити, як його «макро-» та «мікрозначення». У макроаспекті політичний процес визначається як динамічна характеристика всієї політичної системи загалом, послідовна зміна її станів, стадій розвитку тощо. Що стосується мікроаспекту, то під політичним процесом у цьому випадку розуміється певна рівнодіюча сукупність акцій різноманітних соціально-політичних суб'єктів, тобто сукупність субпроцесів, або мікропроцесів.

Отже, визначення поняття «політичний процес» здійснюється через складові його елементи, субпроцеси, а політична діяльність його окремих учасників постає як вихідний субстрат. А. Циганков під

час дослідження політичних процесів сучасності застосовує два методологічні підходи: системно-функціональний (вигляд «системи») та процесуально-динамічний (вигляд «динамічного поля»). З позицій першого підходу категорія «політичний процес» виглядає як певна похідна функція базового концепту політичної системи, хоча й простежується спроба автора ввести характеристику «зміна станів». Але функціональний стереотип домінує в цій дефініції, доводячи передусім моменти статистичної сталості та консервативної адаптації системної моделі в умовах циклічного відтворення її незмінної матриці. Такий підхід тривалий час домінував в англо-американській і радянській літературі, але більшість сучасних політологів піддали його сумніву, описуючи політичне життя не як незмінну константу, а, навпаки, як постійно діючий і змінний потік подій.

Другий підхід, що набуває все більшої популярності в сучасній науці, виходить не з існування статичних систем, а з протилежної ідеї про пріоритет динамічного руху, плинного соціально-політичного поля (П. Бурд'є) та інваріантів політичних структур, що постійно розпадаються (А. Гідденс).

Напрямок розвитку концептуальних поглядів на політичний процес можна пов'язати з розробкою двох основних парадигмальних поглядів: мікротамакрорівнів. Якщо оцінювати пріоритет цих підходів із позицій їх історичної появи, то дедуктивний спосіб макроаналізу виник дещо раніше за індуктивний мікропідхід і бере свій початок із Всесвітньої історії Полібія (II ст. до н. ч.). Сучасний етап розвитку концепцій політичного процесу відкривається у XX ст. мікротеоріями, пов'язаними з іменами А. Бенлі та В. Парето. Від А. Бенлі категорія «політичний процес» охоплює два типи відносин: по-перше, неформальні, реальні та групові, по-друге, похідні, офіційно-інституціональні, такі, що являють собою лише проекцію групових інтересів, у силу чого державні інститути виступають лише як один із видів «груп інтересів».

Поширив і поглибив цю теорію Д. Трумен, який під політичним процесом розумів боротьбу соціальних груп за владу й контроль за розподілом ресурсів. Однак саме Д. Трумен ґрунтовно розробив ідею зміни рівноваги та нестійкості, а як основне поняття запровадив категорію «стабільність», яка визначалася ним як усталений тип групової взаємодії. Отже, за Д. Труменом, політичний процес набуває просторово-часового вигляду, оскільки групова динаміка являє собою хвилеподібний цикл переходу від нестабільних взаємодій до встановлення відносної рівноваги між групами, до відтворення старої моделі стабільності або створення нової [1, с. 168].

Починаючи із середини XX ст. в США накопичено чимало емпіричних досліджень індивідуальної та групової політичної поведінки, а в середині

50-х рр. XX ст. виникає теорія політичних систем Д. Істона, що ґрунтується на теорії систем. Згідно із цим підходом, політичний процес постає водночас і як відтворення цілісної структури, і як циклічне функціонування політичної системи у взаємодії із соціальною та позасоціальною сферами, що вміщують вплив на процеси політичних, економічних, екологічних, культурних тощо факторів. Процеси функціонування окремих державних, партійних та інших інститутів залучаються як елементи в політичний процес на рівні макросистеми. У ході політичного процесу інституціональна система адаптується та пристосовується загалом і в окремих її елементах, що забезпечує відтворення та зберігання як її окремих системних якостей, так і її складових компонентів.

Підводячи підсумок, А. Циганков наводить таке визначення політичного процесу, яке включає в себе низку вказаних вище характеристик: «Політичний процес – це такий соціальний макропроцес, який, по-перше, характеризує тимчасову послідовність цілісних станів спілкування людей щодо влади в просторі її легітимного підтримання, по-друге, такий, що виражає рівнодіючий результат активності цієї спільноти, по-третє, такий, що включає способи взаємодії держави й суспільства, інститутів і груп, політичної системи та соціального середовища, уряду та громадян, по-четверте, такий, що одночасно відтворює та змінює структурно-функціональну й інституціональну матрицю (ієрархію правил і форм) політичного порядку (системи)» [2, с. 148].

Структура політичного процесу включає систему політичних владних стосунків і політичну діяльність соціальних спільностей верств та індивідів.

При цьому А. Циганков указує на можливі два підходи до трактування взаємин між керованим і стихійним рухами в межах політичного процесу: горизонтальний і вертикальний. І хоча цей підхід запропонований у 90-і рр. минулого століття, він не втратив своєї актуальності й значення й у теперішній час. У першому випадку в політичному процесі держава та соціальні групи виступають на паритетних засадах як рівноправні партнери, які свідомо прагнуть до раціонального досягнення узгоджених громадських цілей. А в другому випадку політичний процес трактується як певна стихія, якій протистоять органи державної влади, що відіграють роль управлінської підсистеми цього процесу шляхом формулювання цілей та ухвалення рішень щодо пріоритетних громадських проблем [3, с. 154].

Цілком природно постає питання про те, який підхід переважає в сучасній демократії особливо на пострадянському просторі та в сучасній Україні зокрема. Можна наводити приклади як на користь одного, так і другого. Справа в тому, що

сучасні політики, намагаючись винайти золоту середину у відносинах між органами влади будь-якого рівня та громадськими інституціями, виступають за можливість вдалого поєднання таких підходів. «Горизонтальні мережеві стосунки» та «вміння домовлятися» є, по суті, не стільки ознаками демократії високого рівня, скільки типовими рисами мережевого суспільства. Однак останнє як модель суспільства для сучасних пострадянських країн та України зокрема виявляється такою самою перспективною моделлю, як і сама демократія.

Іншим найважливішим складником політичного процесу більшість дослідників вважають політичну діяльність. Так, зокрема, український дослідник П. Кузьмін, із позицією якого повністю погоджується автор статті, під політичною діяльністю розуміє «специфічний вид людської діяльності, що базується на використанні політичної влади та спрямований на регулювання й узгодження соціальних інтересів і відносин, самозбереження та розвиток суспільства як цілісної системи» [4, с. 136]. Сутністю політичної діяльності є цілеспрямовані політичні дії її суб'єктів щодо соціального конструювання й управління суспільними відносинами, щодо артикуляції та агрегування групових інтересів з метою розвитку соціальної системи і збереження її цілісності.

Політичній діяльності властиві три основні ознаки. По-перше, використання політичної влади як необхідного засобу здійснення політичної діяльності. При цьому підкреслимо, що до моменту отримання влади й легітимних повноважень політична діяльність як така відсутня. Активність громадян і їхніх численних інституцій може мати політичну забарвленість, але це буде не політичною діяльністю, а лише формами громадської активності, формами громадської діяльності.

По-друге, політична діяльність за своєю природою виявляється діяльністю щодо зміни або розвитку явища загалом, чи місто, село, область, чи держава. При цьому під політичними змінами розуміють процес виникнення, відтворення, видозміни та якісного оновлення політичної системи, його соціальної природи, зв'язків з іншими підсистемами суспільства. Зміни можуть стосуватися як трансформації рис щодо основних структур і механізмів влади, так і модифікації базових компонентів, які сприяють досягненню системою нового якісного стану. Під політичним розвитком розуміють організовану, спрямовану зміну політичного життя в бік усе більшої демократизації та лібералізації. Він є національним за своєю природою та витоками, здійснюється без потрясінь і руйнування основ життя.

І, нарешті, по-третє, політична діяльність – це ризикова, не гарантована своїми результатами діяльність. Під ризиком тут розуміють вірогідність несприятливих наслідків політичних рішень, які

приймалися в умовах невизначеності, дефіциту ресурсів, що призвело до втрат для учасників політичних дій, а також вірогідність здійснення небажаних політичних подій. На думку суб'єкта політики, політичний ризик виникає внаслідок невідповідності ідеальних вимог наявним можливостям управління політичною ситуацією [5, с. 137–142].

Але, незважаючи на таку новітню ідеологію, що формується на терені пострадянських країн, спробуємо виділити вертикальний і горизонтальний підходи до розгляду політичного процесу. Вертикальний підхід вимагає аналізу сформованих інститутів демократії, діяльності органів влади, правил гри тощо. Для аналізу горизонтальних зв'язків і «відгуків» самого суспільства на демократизацію більш корисним видається саме горизонтальний підхід, який акцентує увагу на самоорганізації та самоврядності суспільства. Але для всебічного розуміння самоврядного процесу як складового елемента сучасного демократичного процесу необхідно застосовувати обидва підходи, оскільки самоврядність суспільства й самоврядна активність окремих його інституцій ще не сформовані в повному обсязі, а тому на практиці спостерігається домінування вертикального підходу.

Зазначимо також те, що застосування цих підходів відбувається до аналізу одного й того самого політичного процесу, до єдиного кола його учасників, за одних умов існування, тобто мова йде про певну політичну систему, в межах якої відбувається політичний процес, який визнано як демократичний і всередині якого виокремлено самоврядний процес.

Апелювання до політичних інститутів, громадських організацій, окремих індивідів чи соціальних груп, які залучені в політичний процес, вимагає їх переліку та класифікації. Детальну модель, що описує функції інститутів у політичному процесі, розробили Г. Алмонд і Г. Пауел. Вони виділяють п'ять основних функціональних фаз розгортання політичної динаміки та відповідних їм носіїв у вигляді інститутів, які переважно пов'язані зі здійсненням тієї чи іншої функції в політичному процесі. У цій концепції кожний інститут відіграє в цілісній системі свою особливу роль. Нагадаємо, що політичні інститути, як, наприклад, застосування інституціоналізму до аналізу політичних систем, усередині яких відбувається політичний процес, поступаються місцем іншому науковому підходу – мережевому, який спроможний охопити всіх учасників політичного процесу, що випали з кола уваги інституціоналізму.

Політичні мережі мають низку характеристик, що відрізняє їх від інших форм управлінської діяльності. Л. Сморгунів виділяє щонайменше п'ять особливостей і переваг політичних мереж. По-перше, вони являють собою таку струк-

туру управління публічними справами, яка описується як множина різноманітних державних, приватних, громадських організацій та установ, що мають певний загальний інтерес. Необхідно зазначити, що принципове значення має те, що це не просто коло, система акторів, а те, що їх об'єднує одна загальна мета – добробут громади загалом і кожного члена зокрема.

По-друге, політична мережа складається для розробки спільних рішень у процесі обміну ресурсами, якими володіють актори. Це означає, що останні зацікавлені один в одному. Ресурси можуть бути розподілені неоднаково, нерівномірно, але, незважаючи на розбіжності в ступені забезпеченості ресурсами, всі учасники мережі вимушені вступати у взаємодію.

По-третє, важливим елементом політичної мережі є загальний корпоративний інтерес. Багато дослідників особливо виділяють цю рису, оскільки вона відрізняє цю регулятивну систему від ринку, де кожен учасник переслідує передусім власний інтерес.

По-четверте, учасники мережі не утворюють ієрархії: з погляду можливостей формування спільного рішення з проблем і питань, у яких усі зацікавлені, вони всі рівні. Інакше кажучи, тут спостерігаються не вертикальні, а горизонтальні відносини.

По-п'яте, мережа – це договірна структура, яка складається з набору контрактів, що основані на узгоджених формальних і неформальних правилах комунікації. У політичних мережах діє особлива культура консенсусу [6, с. 103–105].

Загалом така мережа є системою державних і недержавних утворень у певній сфері політики, які взаємодіють між собою на основі ресурсної залежності з метою досягнення порозуміння в спільному для всіх політичному питанні, використовуючи при цьому формальні та неформальні норми.

Отже, політична мережа постає як науковий інструмент аналізу нестійкості й відкритості в разі взаємодії великої кількості політичних акторів, об'єднаних загальним інтересом, взаємозалежністю, добровільною співпрацею та рівноправ'ям. Але найбільш вагомим наслідком застосування мережевих організаційних форм у політичній сфері є те, що вони призводять до появи нових політичних суб'єктів у політичній системі світу.

Нові організаційні схеми й технології часом просто підривають колишні інституції, змінюючи звичний вигляд влади. Починає простежуватися тенденція маргіналізації всього корпусу «легальної влади», національної публічної політики, її відчуження від вирішення низки ключових питань, підміна соціальної регуляції альтернативною системою, владою «неформальною», транснаціональною, геоеконімічною. «Паралельно відбува-

ється природна в цих умовах експансія мережевих структур – розмаїтого конгломерату «амбіційних» корпорацій, соціальних, політичних, економічних, культурних організацій. У їхньому колі присутні клуби з різним рівнем впливу й компетенції, різноманітні релігійні та квазірелігійні організації, глобалістські й антиглобалістські структури, нарешті, усілякі асоціальні, терористичні організації, весь строкатий і еkleктичний світовий андеграунд» [7, с. 230].

Серед нових форм соціальної організації, нового покоління квазіполітичних організацій сучасні соціологи виділяють дві галузі, що розрізняються досить помітно. Одна з них пов'язана з процесом економічної транснаціоналізації, яка різко підсилилася ще наприкінці XIX ст. з виходом індустріальних активів держав за межі національної території, що спричинило появу транснаціональних корпорацій, банків, інших аналогічних утворень, нарешті, оформлення контурів геоеконімічного світоустрою.

Інша тенденція пов'язана з формуванням у рамках постіндустріального укладу динамічної і квазіекономічної культури амбіційних корпорацій, які сьогодні виступають як діючі агенти змін і мають власне історичне цілеспрямовання. Останні виникли, на думку О. Неклесси, внаслідок існування паралельного з глобалізацією процесу індивідуалізації: становлення енергійної, поліфонічної особистості чи групи особистостей, що володіють доступом до фінансових, організаційних, технічних, технологічних важелів індустріального й постіндустріального укладу, яких люди раніше ніколи не мали. Діяльні молекули цієї соціальної субстанції створюють пластичні й перспективні організаційно-діяльнісні конфігурації. Ці різного роду амбіційні корпорації – економічні і трансеконімічні, глобальні діаспори, міжнародні неурядові організації, клуби різного генезису, роду діяльності і пропорцій, кримінальні консорціуми тощо. Усі вони становлять нову пластичну ойкумену, картографія якої виходить далеко за межі традиційної адміністративно-політичної карти [8, с. 119].

Функціонуванню молодих інститутів перешкоджає політична практика минулого, що дісталася в спадщину від авторитарного й тоталітарного управління, може в разі переваги неформальних практик призвести назад до цих форм правління.

Політичний процес постає і як зміна станів, які характеризуються різним співвідношенням сил, переходом від рівноваги між ними до дисбалансу та встановлення нової рівноваги, від стану сталості до несталості й навпаки. Стан рівноваги сил, його сталість або несталість виявляються суттєвим параметром розгортання політичного процесу.

Отже, аналіз сучасного політичного процесу в межах політичної науки дає змогу зробити такі висновки:

По-перше, політичний процес є видом соціального процесу, який характеризує певну сторону, механізм дії політичної системи суспільства, політичну свідомість, політичну культуру тощо. Відображаючи реальності суспільства, політичний процес є сукупністю результатів переплетіння різноманітних прикладів політичної поведінки соціальних спільностей, соціальних верств і громадян, діяльності владних органів і структур, на сукупну дію яких безупинно впливає щось нове, нестандартне.

По-друге, політичний процес за своєю структурою складається з політичних відносин між його учасниками та політичної діяльності. Сучасність, що характеризується домінуванням горизонтальних мережових форм організації взаємин, відбивається відповідним чином і на відносинах усередині політичного процесу, що характеризується мережевістю й обов'язковістю отримання владних легітимних повноважень щодо здійснення певних дій в інтересах усього суспільства або його частини, якщо мова йде про локальний політичний процес. Політична діяльність як складник політичного процесу характеризується спрямованістю дій політичних акторів щодо зміни або розвитку політичної системи.

По-третє, політичний процес має дворівневу структуру: перший рівень являє собою офіційні акти й дії, які нормативно визначають розташування політичних сил і характер їхньої діяльності, а другий рівень – це неофіційні взаємодії

політичних акторів щодо доступу до ресурсів і важелів влади.

Якщо інтегрувати всі основні характеристики, то до основних компонентів, необхідних для моделювання та інтерпретації політичного процесу, входять такі його параметри: фактори (або середовище); актори або учасники; їхні дії та взаємодії; норми, що регулюють відносини; рівень рівноваги й, нарешті, континуум (простір і час) зони його протікання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Политическая наука: новые направления / пер. с англ. М.М. Гурвица, А.Л. Демчука, Т.В. Якушевой; науч. ред. Е.Б. Шестопал. – М. : Вече, 1999. – 816 с.
2. Цыганков А.П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика : [учебное пособие] / А.П. Цыганков. – М. : Интерпракс, 1995. – 298 с.
3. Цыганков А.П. Указ. работа.
4. Кузьмин П.В. Политическая деятельность: теория и практика в современной Украине : [монография] / П.В. Кузьмин. – Симферополь : Оригинал-М, 2007. – 456 с.
5. Кузьмин П.В. Указ. монография.
6. Сморгун Л.В. Сетевой подход к политике и управлению / Л.В. Сморгун // Политические исследования. – 2011. – № 3. – С. 103–113.
7. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / під заг. ред. А.П. Гальчинського. – К. : Вид-во НІСД, 2004. – 261 с.
8. Мегатренды мирового развития / под ред. М.В. Ильина, В.Л. Иноземцева. – М. : Экономика, 2013. – 295 с.